

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum
Nagel, A.H.M.

Citation

Nagel, A. H. M. (2020, January 29). *De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/83482> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nagel, A.H.M.

Title: De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum

Issue Date: 2020-01-29

6 Berlijn, 1929-1938: Spier zet psychochirologie op de kaart

Zodra de beslissing is gevallen om een praktijk als handlezer op te zetten, weet Julius Spier welke stappen hij moet zetten. Op naar Berlijn, de stad waar mogelijkheden liggen voor het nieuwe beroep dat hij voor ogen heeft en waar mensen wonen die zich met Jung en diens psychologie bezighouden. Rond februari 1929 verhuist het gezin Spier naar een huis in de nieuwbouwwijk Eichkamp. Praktijkruimte wordt gerealiseerd aan de Bayerischen Platz 2. Eenmaal gevestigd gaat Spier voortvarend aan de slag om belangstelling te genereren voor de wijze van handlezen die hij heeft ontwikkeld en verder wil ontwikkelen (§ 6.1). Geïnspireerd door zijn ervaringen in Zwitserland, richt hij zich niet alleen op het geven van consulten aan privépersonen, maar ook op het geven van cursussen (§ 6.2). Met zijn werk gaat het hem voor de wind. Totdat Hitler in 1933 aan de macht komt en Joden meedogenloos uit het maatschappelijke leven worden verdreven. Ook in de persoonlijke sfeer zijn er moeilijkheden: er is veel huwelijksstrijd. Ondanks deze tegenslagen blijft Spier aan het werk en mensen helpen (§ 6.3), daarbij gesteund door dierbare vrienden en Carl Gustav Jung (§ 6.4).

6.1 Als psychochiroloog wil Spier zich onderscheiden van chiromanten

Na het advies om in Berlijn van het handlezen zijn beroep te maken, helpt Jung Spier verder op weg. Om naamsbekendheid te genereren in zijn nieuwe woonplaats introduceert hij Spier bij de salonière Edith Andreae-Rathenau.¹ Zij is een uitstekende ingang om aan het Berlijnse publiek voorgesteld te worden. Als de intelligente vrouw van een succesvolle bankier en zus van de bekende industrieel, politicus en schrijver Walther Rathenau – die in 1922 door extreem rechtse nationalisten is vermoord –, behoort Edith Andreae tot de intellectuele bovenlaag van Berlijn.² Zij interesseert zich niet alleen voor literatuur en kunst, maar ook voor esoterische onderwerpen.³ Deze brede belangstelling, met inbegrip van de handleeskunde, moet in de familie hebben gezeten. In de uitgebreide bibliotheek van Walther Rathenau en zijn

¹ Petra Wilhelmy, *Der Berliner Salon im 19. Jahrhundert (1780-1914)*, Berlin: Walter de Gruyter, 1989, 367, 585-586. Edith Rathenau (1883–1951) was de zus van de industrieel, politicus en schrijver Walther Rathenau (1867–1922). Zij was in 1902 getrouwd met Franz Friedrich (Fritz) Andreae (1873–1950), die een verre nazaat was van de auteur van *Chymische Hochzeit Christiani Rosenkreutz* (1616), Johann Valentin Andreae (1586–1654).

² Tot de vrienden van het echtpaar Andreae worden gerekend Melchior Lechter (1865–1937), Max Liebermann (1847–1935), Thomas Mann (1875–1955) en zijn vrouw Katia H. Mann-Pringsheim (1883–1980), Gustav Meyrink (1868–1932), Max Reinhardt (1873–1943), Rainer Maria Rilke (1875–1926), Rabindranath Tagore (1861–1941) en Hans Hasso von Veltheim (1885–1956). Edith Andreae-Rathenau was geruime tijd lid van de Theosofische Vereniging en kende zodoende ook Annie Besant (1847–1933), Charles Leadbeater (1854–1934) en Jiddu Krishnamurti (1895–1986) (Ursula von Mangoldt, *Auf der Schwelle zwischen gestern und morgen: Begegnungen und Erlebnisse*, Weilheim: Otto Wilhelm Barth Verlag, 1963, 67-130; Wilhelmy, *Der Berliner Salon*, 586).

³ Edith Andreae-Rathenau, *Selbstverwirklichung: Der Pfad der Furcht-Befreiung* (Neugeist-Bücher 44), (G. von Schulze-Gaevernitz, voorwoord), Pfullingen in Württemberg: Johannes Baum, 1931.

ouders namen de boeken over occultisme en chiromantie een grote plaats in.⁴ Huize Andreae is dan ook dé plek voor Spier om in Berlijn een lezing te geven.

Decennia na dato herinnert een van de vier dochters Andreae, Ursula von Mangoldt, zich dat Julius Spier in het huis van haar ouders over zijn werk is komen vertellen. Volgens Von Mangoldt – die later zelf een invloedrijke handlezeres is geworden⁵ – was Spier indertijd de beste handlezer van Berlijn. Vol verbazing heeft ze naar de uitleg over zijn geheel autonoom ontwikkelde manier van werken geluisterd: de psychochiromantie. Het is een methode waarin zijn “große mediale Begabung” een belangrijke rol speelt.⁶

Direct na de voordracht in de villa van de familie Andreae in Grunewald brengt een krant verslag uit van Spiers lezing. “Jetzt ist in Berlin ein Chirologe (Handleser), namens S p i e r, aufgetaucht”, meldt het *Tempo Berlin*, “der Empfehlungsschreiben bedeutendster zeitgenössischer Wissenschaftler mit sich führt, und den nach einer Sitzung im Hause der Schwester Walter Rathenaus, der Frau Geheimrat Andreae, ein Referent mit einem gewissen Recht als einen ‘Schermann der Handlesekunst’ bezeichnete”.⁷ De zegswijze ‘een Schermann van de handleeskunst’ is een verwijzing naar de Pools-Weense handschriftdeskundige Rafael Schermann.⁸ De vergelijking is treffend. Schermann laat menigeen versteld staan door wat hij uit handschriften weet op te maken, precies zoals Spier mensen sterk verrast door hen via het lezen van handen persoonlijke informatie te verstrekken.

6.1.1 Spier vestigt geen aandacht op zijn paranormale vermogen

Rafael Schermann wordt beschouwd als een helderziend grafoloog. Wanneer hij een handgeschreven tekst voor zich zag, lichtte die voor zijn innerlijk oog op, zo vertelde hij. Het schrift toonde hem dan beelden uit het leven van de schrijver van het schrift. Schermann was ervan

⁴ Anoniem, ‘Die Bibliothek Walther Rathenau: Ein geistiges Vermächtnis’, *Berliner Tageblatt*, 5 oktober 1928; *Id.*, ‘De bibliotheek van Walter Rathenau’, *Het Volk*, 5 oktober 1928. Van deze collectie is geen catalogus bewaard.

⁵ Tussen 1932 en 1984 zette Ursula von Mangoldt twaalf titels over handlezen op haar naam.

⁶ Von Mangoldt, *Auf der Schwelle zwischen gestern und morgen*, 146.

⁷ Manfred Georg, ‘Ein Schermann der Handlesekunst’, *Tempo Berlin* en *Züricher Zeitung*, [najaar 1929]. Vergelijk Schwarz, ‘Die Spiegel der Seele’, 4548. De spelling ‘S p i e r’ (met spaties tussen de letters) is overgenomen van het origineel. Overal waar in dit proefschrift woorden op die manier zijn geciteerd, is dit naar de oorspronkelijke schrijfwijze.

N.B. De journalist, schrijver, vertaler Manfred Georg (Manfred Georg Cohn, 1893–1965) verliet Duitsland in 1933. Via omwegen arriveerde hij in New York, waar hij in 1939 hoofdredacteur werd van *Aufbau*, het blad voor Duitse emigranten in de VS (vergelijk Margaret Mamlok-Stern § 11.2.5 noot 67, Kate Marcus § 11.2.6 noot 80).

⁸ Rafael Schermann (1879–1945) was meermaals in het nieuws. Zie onder meer Sindbad, ‘Meine seltsamen Erlebnisse mit Rafael Schermann’, *Zentralblatt für Okkultismus*, 13(6), 1919, 250-253; Anoniem, ‘Een grafologisch wonder’, *De Telegraaf*, 2 november 1923; Franz Hans von Schönthan, ‘Graphologe und Hellseher: Das Phänomen Schermann’, *Der Querschnitt* 7(3), 1927, 167-174; Rafael Schermann, ‘Der Graphologe prüft einen Richterspruch: Eine Ehe-Analyse’, *Uhu* 4(5), 1928, 50-53; *Id.*, ‘Eignen Sie sich zum Ehe? Ihre Handschrift gibt Auskunft!’, *Scherl’s Magazin* 6(4), 1930, 361-364; Arthur Zucker, ‘Wat het handschrift verraad: Rafael Schermann’, *De Telegraaf*, 21 december 1930; W. Coops, ‘Wondergraphologie’, *Grensgebieden* 1(5), 1934, 72-74.

overtuigd dat ergens in de toekomst de wetenschap zijn talent zou kunnen verklaren. Volgens hem gebeurde er iets in zijn bewustzijn bij het zien van een handgeschreven tekst, waardoor er beelden voor zijn geestesoog verschenen. Dit ‘iets’ verbond hij aan intuïtie en “das Erfassen der ganzen Seele des Menschen”.⁹ Vandaar dat hij, ter onderscheiding van de ‘gewone’ grafologie, de term *psychografologie* introduceerde. Schermann beschouwde zichzelf als een psychografoloog.

Schermanns opvatting over de psychografologie verschilt met die van Spier voor wat betreft de psychochiologie. Al rapporteren beiden, aldus de bronnen, helderziendheid – Spier krijgt via het schouwen van handen filmachtige beelden uit het leven van de eigenaar van die handen op het netvlies van zijn innerlijk oog¹⁰ –, toch bedoelt Spier met het woord ‘psycho’ iets anders. Voor hem is ‘psycho’ een verwijzing naar psychotherapie. Bernhard Diebold en een andere journalist, Rolf Reißmann, leggen het in hun artikelen over Julius Spier uit:

Der Chiromant ist heute Psychologe. Julius Spier ist Psychoanalytiker, der – auf Freudscher und namentlich Jungscher Basis – seine Diagnostik statt aus dem Traum und den Reflexen des Unterbewußtseins aus der Physiognomie der Hand gewinnt. Der Zweck ist nicht Weissagung, sondern psychische Therapie. Daher der neue Titel: Psycho-Chiologie.¹¹

Für Spier wird die Handlekunst das zentrale Hilfsmittel für die psychologische Durchforschung des Menschen zu psychotherapeutischen Zwecken, Psychologie und Chiologie verschwistern sich bei ihm.¹²

In plaats van via het handlezen aan *Weissagung* (waarzeggen) te doen, brengt Spier het handlezen dus als ‘psychische therapie’, een vorm van psychoanalyse die de weg naar de eigen ontplooiing zou wijzen. Dit is vernieuwend. Spier gaat hiermee voorbij aan de mysterieuze kant van het handlezen. Uitgezonderd zichtbare aandoeningen aan de handen (kalk- en schimmelnagels, de vergroeiing van vingergewrichtjes, huidaandoeningen, trommelstokvingers) en beroepen die handen vormen (de zwarte handen van de tuinman en de automonteur, de lenige van de pianist, de eeltige vingertoppen van de naaister), is het tenslotte raadselachtig hoe informatie over iemands lichamelijke, emotionele en psychische gesteldheid in de handen besloten kan liggen (§ 4.1.1).

Ook gaat Spier niet in op de door hemzelf erkende en door anderen aan hem toegedichte buitengewone (mediamieke) gave. Hij legt slechts uit geen chiromantie te beoefenen maar chiologie of, specifiek, psychochiologie. *Chiromantie* is volgens hem de oude, mantische

⁹ Rafael Schermann, *Die Schrift lügt nicht! Erlebnisse*, Berlin: Brücken-Verlag, 1929, 28. Vergelijk Alexandra Nagel, ‘Rafael Schermann, psychografoloog, getest en bediscussieerd door parapsychologen’, *Tijdschrift voor Parapsychologie* 73(2), 2006, 8-13, 11.

¹⁰ Anoniem, ‘De hand, spiegel der ziel’, *De Telegraaf*, 24 februari 1934: “[Spier:] Het beschouwen van de handen wekt mij tot een visueel contact op.” Vergelijk Von Franz, *Over voorspellen en synchroniciteit*, 46-47 (geciteerd in § 3.3.3).

¹¹ Bernhard Diebold, ‘Blick in die Hand’, *Frankfurter Zeitung*, 25 augustus 1929.

¹² Rolf Reißmann, ‘Fahrplan des Schicksals: Die Hand und ihre Linien’, *Der Tag* (Berlijn), 12 november 1929.

(voorspellende) wijze van handlezen, voornamelijk gebaseerd op het duiden van (vaak enkele) tekens en lijnen in de handpalm. *Chiroplogie* zou de empirisch-wetenschappelijke vorm van het handlezen zijn, die ooit aan een paar Duitse universiteiten is onderwezen (zie § 8.5).

Op deze manier ontstaat er een wonderlijke discrepantie tussen wat Spier niet zo openlijk en nadrukkelijk als Schermann zegt, maar wel steevast doet: gebruikmaken van zijn intuïtieve en paranormale (helderziende) indrukken (§ 3.3.3, § 4.1.2). Tegelijkertijd geeft hij met zijn onderscheid tussen chiromantie en chiroplogie een enigszins vertekend beeld van de handleeskundige geschiedenis (§ 8.9).

6.1.2 Spiers uitleg van de psychochiroplogie verschilt van de 'Neugeist-uitleg'

Interessant is dat het door Spier geïntroduceerde begrip later is geduid in de lijn van Schermann. Degene die dit doet, is de redacteur en uitgever Victor Schweizer, die in 1931 zorgt voor de herdruk van *Handlesekunst und Wissenschaft* (1920) van Albert Freiherr von Schrenck-Notzing. Aan dit werk van de gerenommeerde arts, hypnotiseur en parapsycholoog voegt Schweizer een naschrift toe, waarin hij de psychochiroplogie onderscheidt van de chiromantie. Von Schrenck-Notzing zag dit verschil, aldus Schweizer, maar heeft het niet scherp genoeg verwoord.

In de betreffende verhandeling refereert Von Schrenck-Notzing aan zijn vriendschap met Nicolas Vaschide. Vaschide heeft in Parijs onder meer onderzoek verricht naar en met de helderziende handlezeres Madame Fraya (zie § 8.8.2). Via Vaschide heeft Von Schrenck-Notzing met deze chiromanciënne kennis kunnen maken. Na een korte blik op de linkerhand van de baron schetste Madame Fraya diens karakter en deed ze een voorspelling die op "ein Produkt lebhafter Einbildungskraft" had geleken.¹³ Maar, zo moet Von Schrenck-Notzing veel later toegeven, de voorspelling dat hij na zijn vijftigste een belangrijk boek op het gebied van het occultisme zou publiceren, is uitgekomen. In 1914 is Von Schrenck-Notzings *Materialisations-Phänomene* verschenen. Hij is dan eenenvijftig. Deze uitgekomen voorspelling heeft hem tot het inzicht gebracht dat er naast zogeheten "chiromantischen psychophysiologisch begründeten Beobachtungen" ook sprake moet zijn van "h e l l s e h e r i s c h e I n t u i t i o n".¹⁴

Welnu, in het nawoord bij de herdruk van de *Handlesekunst und Wissenschaft* legt Schweizer de chiromantie uit als een techniek die iemand uit een boek over handlezen kan leren. De psychochiroplogie vat hij op als een kunst die "nur durch bestimmte Methoden, wie Neugeist sie lehrt, e r w e c k t u n d e n t w i c k e l t" kan worden.¹⁵ Dan volgt:

Die P s y c h o c h i r o l o g i e oder Chirognosie ist die eigentliche Vollendung der Chiromantie. C h i r o m a n t i e – das ist die ä u ß e r e mechanisch-schematische Art der Deutung und Weissagung

¹³ Von Schrenck-Notzing, *Handlesekunst und Wissenschaft*, 32.

¹⁴ Von Schrenck-Notzing, *Handlesekunst und Wissenschaft*, 33.

¹⁵ Dr. S., 'Nachwort der Schriftleitung', in: Von Schrenck-Notzing, *Handlesekunst und Wissenschaft*, 33-36, 33. Dr. S. is Victor Schweizer (1872–1935), indertijd de uitgever van Johannes Baum Verlag.

aus den verschiedenen Elementen der Hand – aus Linien, Figuren, Bergen, Fingern, Nägeln usw. –; die Psychochirologie dagegen ist die Kunst der inneren, seelischen Einfühlung durch die Hand in Persönlichkeit und Schicksal ihres Trägers. Die Psychochirologie ist also keine Technik, sondern eine Methode intuitiv-hellseherischer Eruiierungspsychischer und schicksalsmäßiger Gegebenheiten durch das Medium der Hand. (...)

Im übrigen bleibt die Psychochirologie nicht, wie zumeist die Chiromantie, bei der bloßen Auslegung der einzelnen Elemente stehen, vielmehr ist sie zugleich Psychologie und Psychotherapie, die sich nicht auf oft unsichere Divination verläßt, sondern auf psychischer Analyse und Durchschau gründet und zugleich den Weg zur Synthese erkennt und weist.¹⁶

Zonder dat in het nawoord naar Julius Spier wordt verwezen, is het duidelijk dat het stuk kenmerken van Spier draagt. Dit blijkt uit de opmerking aan het eind van het geciteerde fragment dat psychochiologen zich niet tot de duiding van een enkel handkenmerk beperken en het handlezen verbinden aan psychotherapie en -analyse.

Net als Spier presenteert Schweizer de psychochirologie dus als een aan de psychologie gelieerd vakgebied. Maar in tegenstelling tot Spier haalt hij het handlezen niet nadrukkelijk uit de sfeer van toekomst voorspellen ('de psychochirologie is de kunst van invoeling via de hand van de persoonlijkheid en *het lot* van drager van die hand'). En anders dan Spier, die de paranormale component min of meer verzwijgt, komen Schweizer en Von Schrenck-Notzing openlijk uit voor het bestaan van paranormale vermogens en beschouwen ze deze als iets dat bij de ontwikkelingsweg van de mens hoort.

Von Schrenck-Notzing en Schweizer zijn *Neugeist*-aanhangers. *Neugeist* is een spirituele levensfilosofie, opgekomen in de tweede helft van de negentiende eeuw en verwant aan *New Thought* in de Verenigde Staten. Vandaar dat zij intuïtie, helderziendheid en invoelingsvermogen expliciet betrekken bij de 'hogere' vorm van handlezen: de psychochirologie. Vanuit diezelfde positie meent Schweizer dat de chiromantie uit een boek kan worden geleerd en dat er dan geen paranormale vermogens aangewend worden. Historisch bezien is dit laatste een ongewone aanname. Een wezenlijk element in het denken over mantische praktijken, waartoe de chiromantie behoort, is dat er bij goddelijke inspiratie juist demonische krachten – oftewel hogere dan wel paranormale vermogens – in het spel zouden zijn (zie § 8.1). Hieruit blijkt dat het beeld van het handlezen bij Von Schrenck-Notzing en diens redacteur een typisch *Neugeist*-construct is van de geschiedenis: handlezen zou in de tijd zijn geëvolueerd van chiromantie naar chirologie en psychochirologie. Deze visie deelt Spier beslist niet.

Spier heeft zich, vermoedelijk door zijn scholing bij Jung en mogelijk om strategische redenen, niet in het debat over helderziendheid en andere psi-vermogens willen mengen. Eigenlijk heeft Spier nooit een heldere definitie van de psychochirologie gegeven. Hij herhaalt slechts keer op keer dat de psychochirologie niet gericht is op het voorspellen van de toekomst, dat doen chiromanten. Consequent verwijst hij vervolgens naar geleerden zoals Aristoteles, Paracelsus, Savonarola, Lavater en Carl Gustav Carus. Zij hadden volgens hem het handlezen

¹⁶ Dr. S., 'Nachwort der Schriftleitung', 34.

beoefend als ‘zuivere’ chirologie (zie de inleiding bij hoofdstuk 8). Hieruit blijkt dat Spier, anders dan Von Schrenck-Notzing en Victor Schweizer, chiromantie en chirologie steeds naast elkaar ziet in de geschiedenis, of in mengvormen. Spiers uitgangspunt is de chirologie. Dit is zijn opstap naar een uiteenzetting over zijn eigen methode, waarmee hij aansluit bij de diepte-psychologie van Jung en afstand neemt van het debat over paranormale vermogens.

6.2 Spiers methode vindt aansluiting bij de medische wereld

Vanaf het prille begin loopt Spiers praktijk goed. Het succes van de experimenten in de Burghölzli-kliniek heeft de aandacht op hem gevestigd en stelt hem in de gelegenheid in Zürich medici te onderrichten over zijn methode van handlezen. In Berlijn stromen mensen via mond-tot-mondreclame voor consulten naar hem toe. Verspreid door het land, worden in grote steden lezingen voor hem georganiseerd. Bij voldoende belangstelling verzorgt hij een inleidende cursus. Dit succes heeft tot gevolg dat er af en toe stukken over Spier in de krant verschijnen,¹⁷ dat een enkele keer iets over hem in een populair tijdschrift staat,¹⁸ dat hij een keer op radio

¹⁷ Naast de artikelen van Bernhard Diebold (noot 11), Manfred Georg (noot 7) en Rolf Reißmann (noot 12) zijn als (verwijzingen naar) Duitstalige krantenartikelen bekend: y., ‘Chirologie und Psychotherapie’, *Vossische Zeitung* (Berlijn), [1929]; Martha Maria Gehrke, ‘[onbekend]’, *Neue Badische Landeszeitung, Neue Stuttgarter Tagblatt, Königsberger Zeitung*, [ca. 1930]; dr. H.W., ‘Der Charakter in der Hand: Gespräch mit Julius Spier’, *Badeblatt und amtliche Fremdenliste der Stadt Baden-Baden*, 3 februari 1930; Vera Bern, ‘Unenthüllte Rätselwelten: Psycho-Chirologie – eine neue Wissenschaft’, *Hamburgischer Correspondent*, 5 oktober 1930; K.F. Keim, ‘Die Hände als objektive Lebensurkunde’, *Stuttgarter Neues Tagblatt*, 7 oktober 1930; ot, ‘Intuitives Schauen’, *Frankfurter Zeitung*, 23 oktober [ca. 1930]; Alfred Gradenwitz, ‘[onbekend]’, *Reklams Universum*, [ca. 1930]; Hans Ratonek, ‘Hände Sprechen: Besuch bei einem berühmten Psychochirologen’, *Neue Freie Presse* (Wenen), 4 maart 1931; Lutz Weltmann, ‘[onbekend]’, *8-Uhr Abendblatt Berlin*, [ca. 1932]; Dr. F., ‘Chirologie, die ärztliche Handlese-kunst’, *Die Stunde* (Wenen), 20 mei 1933; Berthold Ahrendt, ‘Zeig’ mir deine Hand und ich werde dir sagen, wer du bist: Chiromantie und Chirologie – Chirologe als Arzt un Künstler’, *Illustrierter Sonntags-Kurier Altonaer Nachrichten*, 17 maart 1934. Uit een aantal berichten over Spiers “Vorträgen mit Lichtbilder” zijn fragmenten overgenomen in een foldertje gemaakt in opdracht van de “Süddeuschland, Rheinland-Westfalen Konzert-Direktion”, Hermann Koch. Dit drukwerk was gemaakt ter promotie van Spiers verblijf in Frankfurt am Main (archieff Ruth Busse-Spier). Een vergelijkbaar foldertje liet Spier later zelf drukken (archieff Paulien Bom-Bos). Ook bezat Spier *Sonderabdruck*-en van de artikelen van Keim en Reißman (archieff Joods Historisch Museum; archieff Ruth Busse-Spier; archieff Paulien Bom-Bos).

¹⁸ Diebold, ‘Das Gesicht der Hand’, 1195-1196, 1200; Schwarz, ‘Die Spiegel der Seele’, 4548; Spier, ‘Hände sprechen’, 687-690. Zie ook Georg Schwarz, ‘Was deine Hand erzählt’, in: *Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens* (deel 9), Stuttgart / Berlin / Leipzig / Wien: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1931, 157-166.

Bern te horen is,¹⁹ en dat beroemde mensen zoals de componist Eugen d'Albert²⁰ en de fysicus Albert Einstein²¹ hem hun handen tonen.

Naar verluidt beginnen medici Spiers methode in hun eigen praktijk te gebruiken.²² De natuurgeneeskundig georiënteerde artsen Heinz Bottenberg en August G. Heisler publiceren over de psychochirologie in respectievelijk het maandelijks blad *Biologische Heilkunst*²³ en het tweewekelijks blad *Ärztliche Rundschau*.²⁴ Zelf levert Spier eveneens een bijdrage aan *Ärztliche Rundschau* – het gaat aan het stuk van Heisler vooraf – en aan *Heilkunst der Gegenwart*, een maandelijks periodiek uitgegeven door de Hömopathischer Zentralverlag te Berlijn.²⁵ Verder zou de eerste hoogleraar psychohygiëne Heinrich Meng bereid zijn informatie te verstrekken over Spiers werk en de verspreiding van de psychochirologie in Duitsland en Zwitserland. Uit een brief van Spier:

Herr Dr. Heinrich Meng, der mich und meine Taetigkeit von Deutschland her kennt, ist, wie er mir schreiben liess, gern bereit ueber meine Arbeit und deren Verbreitung Auskuenfte zu geben. Ich moechte dazu noch bemerken, dass ich in den Jahren 1927-29 ueber ein Jahr staen[dig] in Zuerich gearbeitet habe und seit dem in jedem Jahr 1-2 Monate zu Erteilung von Konsultationen und Abhaltung von Lehrkursen nach der Schweiz kam. Ich habe daher auch in der Schweiz einen grossen Kreis, sowohl von Konsultenten als auch von Schuelern.²⁶

Meng heeft belangstelling voor homeopathie en natuurgeneeskunde en is in 1929 medeoprichter van het Psychoanalytisch Instituut in Frankfurt am Main. Vier jaar na de oprichting van het instituut emigreert Meng naar Bazel, waar hij nog eens vier jaar later een lectoraat

¹⁹ Programma-aankondiging voor de uitzending uit Bern voor dinsdag 13 januari 1931 in *Radio Wien*, 9 januari 1931: “* 19:30: Julius Spier, Berlin: Die Hand, ein Spiegel der Seele. * 20:10: (...)”

²⁰ Schwarz, ‘Die Spiegel der Seele’, 4548; Spier, *Worden wie je bent*, 171. De componist Eugène F.C. d'Albert (1864–1932) maakte in Frankfurt am Main en Berlijn deel uit van de muzikale vriendenkring van Maria Proelss en Hanni Rocco (Busse-Spier, *Erinnerungen*, 5, 6). Vergelijk Madame Sylvia, *Das Buch der hundert Hände*, Dresden: Wolfgang Jess Verlag, 1931, 55, afb. 1.

²¹ Spier, ‘Hände sprechen’, 688. Albert Einstein (1879–1955) hoorde bij de kennissenkring van Edith Andreae-Rathenau en heeft meermaals zijn handen laten lezen (Alexandra Nagel, ‘Bracht het medium Naatje Akkeringa-Kromme Albert Einstein van zijn stuk?’, *Tijdschrift voor Parapsychologie & Bewustzijns onderzoek* 82(3-4), 2015, 28-32; *Id.*, *The hands of Albert Einstein: Einstein's involvement with hand-readers and a Dutch psychic*, ongepubliceerd essay, 2017, (34 pp.)).

²² Heinz Bottenberg, ‘Die Chirologie in der ärztlichen Praxis’, *Biologische Heilkunst* 14(18), 1933, 273-279, 274: “Schon eine sehr große Anzahl von Aerzten hat er [Spier] in seiner Methode unterwiesen. Ich selbst kenne viele, die sie täglich in der Praxis anwenden.”

²³ *Ibidem*. Heinz Bottenberg (1901–1950) vestigde zich in 1926 in Frankfurt am Main. Zijn naam raakte sterk verbonden aan de natuurgeneeskunde, onder andere door *Was essen?* [1931] en *Die Blutegelbehandlung* (1935) (A. Hoff, ‘Gedenktage: Heinz Bottenberg †’, *Hippokrates* 21(21), 1950, 646).

²⁴ August Heisler, ‘Chirologie (Julius Spier), eine wertvolle Methode der seelischen Tiefenforschung’, *Ärztliche Rundschau* 40(24), 1930, 340-341. August Gustav Heisler (1881–1953) was mede-uitgever van *Ärztliche Rundschau*.

²⁵ Spier, ‘Psychochirologie, eine neue Therapie’, 339-340; *Id.*, ‘Warum ich nicht wahrsage’, 55-56.

²⁶ Brief van Julius Spier aan de Firma Schwabe te Bazel, 8 mei 1940 (signatuur Den Haag LM: VLS, 915, archief Literatuurmuseum, Den Haag).

psychohygiëne (geestelijke gezondheidszorg) krijgt.²⁷ Medepleitbezorger van het eerste uur voor de psychohygiëne is de eerder genoemde directeur van de Burghölzli-kliniek, Hans-Wolfgang Maier.

6.2.1 De arts August Heisler springt voor Spier in de bres

De bijdrage van August Heisler over Julius Spier in *Ärztliche Rundschau* is in feite een pleidooi om de psychochirologie op zijn merites te beoordelen. De tekst is een reactie op een voorval dat heeft plaatsgevonden tijdens het tweede Internationale Congres voor Kindergeneeskunde in augustus 1930 te Stockholm. Tijdens dit congres is Heisler, zo geeft hij aan, voor Spier in de bres gesprongen. Het is niet duidelijk of Spier ook in Stockholm aanwezig was en er misschien een voordracht heeft gegeven, of dat hij en zijn psychochirologie slechts onderwerp van debat zijn geweest. Wel komt uit het artikel naar voren dat het merendeel van de deelnemers ertoe neigde het werk van Spier weg te wuiven: Spier is niet voor vol aangezien, omdat hij geen medische opleiding heeft genoten. Heisler vindt dit een kwalijke gang van zaken.²⁸

Voor Heisler, plattelandsdokter en sanatoriumarts in het Zwarte Woud, zijn Spiers inzichten omtrent patiënten – soms nota bene diagnoses die door artsen zijn gemist – reden genoeg om de psychochirologie binnen het medisch vakgebied een serieuze kans te geven. Men dient in een uitzonderlijk geval toch de innerlijke verplichting te voelen “die Methode weiter zu prüfen und die Möglichkeit einer solch raschen Tiefenschau nutzbar [zu] machen zum Heile unserer Kranken”?²⁹ Deze positieve houding ten opzichte van Spier wil niet zeggen dat Heisler kritiekloos is. De psychochiroloog heeft zijn manier van werken in de optiek van Heisler tot dan toe niet wetenschappelijk genoeg doorgezet, want hij gebruikt nog steeds voor een deel “der Nomenklatur einer mittelalterlichen Chiromantie”.³⁰

Waarschijnlijk hebben Spier en Heisler elkaar via de uitgebreide kring van leerlingen en sympathisanten van Jung leren kennen. Heisler is in 1910 in het ruim honderd kilometer ten noorden van Zürich gelegen Königfeld im Schwarzwald neergestreken. Als een sterk voorstander van therapieën waarbij aandacht is voor zowel lichaam, geest als ziel, is Heisler goed bekend met de psychologie van Jung. Ook hebben Heisler en zijn vrouw een grote liefde voor muziek. Dit zullen voldoende redenen voor de mannen zijn geweest om na een ontmoeting met elkaar in gesprek te blijven en een vriendschappelijk contact te onderhouden. Ruth Busse

²⁷ Elisabeth Zimmermann, *Heinrich Meng (1887-1972): Psychohygiëne und Pädagogik*, (dissertatie), Zürich: Zentralstelle der Studentenschaft, 1994, 28 en verder, 52-53.

²⁸ In de naderhand gepubliceerde samenvattingen van de voordrachten gehouden op het congres te Stockholm staat een bijdrage van Heisler over een appeldieet-tegen-diarree. Over Spier of psychochirologie is in de bundel niets te vinden (August Heisler, ‘Rohe Apfeltage bei Durchfällen im Kindesalter und bei Erwachsenen’, *Acta Paediatrica* 11, 1930, 379-380).

²⁹ Heisler, ‘Chirologie (Julius Spier)’, 341.

³⁰ Heisler, ‘Chirologie (Julius Spier)’, 340.

herinnert zich dat zij en haar broer Wolfgang drie zomers lang zijn ondergebracht in Heislers kinderkolonie in het Zwarte Woud, toen hun ouders voor de *Lehranalyse* in Zürich waren.³¹

Met steun van zijn vriend en plaatsgenoot Albert Schweizer heeft Heisler in 1924 in Königsfeld de stichting Geistige Nothilfe opgericht. Het doel van deze stichting is om het culturele leven in de regio nieuwe impulsen te geven door middel van concerten, theatervoorstellingen, voordrachten en vergelijkbare activiteiten. Mogelijk heeft Heisler, rond de verschijning van hun beider artikelen in *Ärztliche Rundschau*, Spier namens de stichting uitgenodigd om in Königsfeld een lezing over psychochirologie te verzorgen.

6.2.2 Spier zou sneller een (psychologische) diagnose kunnen stellen dan artsen

In meerdere lezingen legt Spier aan zijn toehoorders uit dat de psychochirologie niet alleen waardevol kan zijn voor psychiaters, psychologen, pedagogen en beroepskeuzeadviseurs, maar ook voor criminologen.³² Het noemen hiervan hangt samen met een gebeurtenis die Spier meer dan eens vertelt om het belang van zijn nieuwe methode van handlezen te illustreren. Deze gebeurtenis heeft plaatsgevonden in het najaar van 1929, toen Spier werd geraadpleegd in verband met een gecompliceerde rechtszaak in Winterthür. De autoriteiten waren niet bij machte vast te stellen of de beklaagde jarenlang een psychische ziekte simuleerde of werkelijk een geesteszieke was. Binnen een kwartier heeft Spier gezien dat de man om wie het ging over een zeldzaam helder en logisch verstand beschikte – en dus volledig toerekeningsvatbaar was voor het gepleegde strafbare feit. Naar aanleiding van deze snelle diagnose merkt de directeur van de Burghölzli-kliniek op dat specialisten doorgaans pas na zes weken van intensieve observatie zo'n conclusie kunnen trekken.³³ Met zo'n referentie op zak is het niet vreemd dat Spier als getuige-deskundige bij het gerechtshof van Berlijn betrokken raakt.³⁴

³¹ Persoonlijk gesprek van AN met Ruth Busse-Spier, mei 2016.

³² Uit het fragment dat van de journaliste Martha Maria Gehrke (1904–1986) in twee foldertjes is overgenomen (zie noot 17): “Hier erschließt sich eine Fülle neuer Möglichkeiten für Psychiater so gut wie für Pädagogen, für Kriminalisten wie für Berufsberater (...).”

³³ Rolf Reißmann, ‘Fahrplan des Schicksals: Die Hand und ihre Linien’, *Der Tag* (Berlijn), 12 november 1929. Vergelijk Julius van Arkel, ‘Psycho-chirologi[e]: Een nieuwe wetenschap’, *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 23 oktober 1930; Anoniem, ‘De hand, spiegel der ziel’, *De Telegraaf*, 24 februari 1934.

³⁴ Kroon & Spoor, “‘Ze was iemand die alles gaf en alles nam’”, 32; Vilma Fichtmüller, *Erinnerungen*, Karlsruhe-Durlach: Heinz W. Holler Verlag, 2003, 44. Over het inzetten tijdens van helderzienden voor het opsporen van criminelen zie bijvoorbeeld Wolfram, *The stepchildren of science*, 233-253; *Id.*, ‘The criminological construction of female mediumship in early twentieth-century Germany’, *Preternatural: Critical and Historical Studies on the Preternatural* 5(2), 2017, 337-359.

6.2.3 Spier heeft indirect banden met het Jung Gesellschaft in Berlijn

Ook de grafoloog Hans Jacoby is getuige-deskundige bij de rechtbank.³⁵ Spier en Jacoby werken meermaals samen en staan op goede voet met elkaar. Beiden maken deel uit van de groep volgelingen van Jung in Berlijn, maar zijn nooit als lid van het in 1931 opgerichte Jung Gesellschaft Berlin geregistreerd.³⁶ Hetzelfde geldt voor vier leerlingen van Spier: Julie Neumann-Blumenfeld, Kate Marcus, Ernst Bernhard en Margarethe Mamlok-Stern. Zij zullen zich binnen de Jungiaanse kring in Berlijn hebben bewogen; de namen van de eerste drie zijn tenslotte later intrinsiek aan de Jungiaanse psychologie verbonden geraakt (§ 11.2.3-4, § 11.2.6). De zwager van een vijfde leerling van Spier is jarenlang bevriend met Jung (§ 11.2.3 noot 50).

In hoeverre Spier op weg is om het psychologisch handlezen als een volwaardige, medische en/of psychologische kunde geaccepteerd te krijgen, valt niet te zeggen. De handleeskunde hoort sinds lang bij de pseudowetenschappen en komt door Spier, niet opgeleid als arts, in een nieuw licht te staan. Maar om werkelijk een verschil te kunnen maken is een langere adem nodig dan hij heeft gekregen. Na het aanvankelijke enthousiasme zijn er in de jaren dertig geen Duitse publicaties meer aangetroffen over de psychochirologie. Spiers naam, en daarmee de beroepscategorie “Psycho-Chirologen”, verdwijnt uit het *Branchen Fernsprechbuch (Handels-, Gewerbe- und Berufsverzeichnis) für Groß-Berlin und Umgegend*.

6.3 Spier helpt mensen graag, ook buiten zijn praktijk

“[W]ie können wir diesem Menschen helfen[?]”, vraagt Spier op de dag dat Etty Hillesum haar handen voor het eerst laat analyseren.³⁷ Het is een standaardvraag. Spier leert zijn leerlingen om te kijken en te zoeken naar ingangen waarmee ze iemand kunnen bijstaan.

De neiging, of behoefte, om mensen te willen helpen is sterk in Spier. Met Iris-Verlag gaf hij de droom van Reinhold Zickel gestalte, voor een zwager kocht hij ooit een benzinstation opdat die er een bestaan mee zou kunnen opbouwen. Maar net zomin als Zickel door Iris-

³⁵ Hans Josef Jacoby (1906–1945) maakte deel uit van het grafologisch milieu in Berlijn en was een van de eerste volgelingen van Jung in Berlijn. Hij schreef boeken en artikelen over grafologie en was vicevoorzitter van het Deutsche Graphologische Studiengesellschaft. Het secretariaat van dit gezelschap en de rijk gevulde grafologisch-psychologische vakbibliotheek waren bij hem thuis ondergebracht (zie onder meer [Marie Simon, Heinrich Lewy & Hans Jacoby], ‘Drei Handschriften – dreifach gedeutet’, *Das Leben*, 10(2), 1932, 42-47; Marianne Jacoby, ‘Memories of Hans Jacoby’, *The Graphologist* 10(2), 1992, 45-58; Alexandra Nagel, ‘The friendship between Hans Jacoby and Julius Spier: Or Jung’s connection with graphology and chirolgy’, *The Graphologist* 27(4), 2009, 73-80).

³⁶ Regine Lockot, *Erinneren und Durcharbeiten: Zur Geschichte der Psychoanalyse und Psychotherapie im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1985, 51. Medeoprichter van het C.G. Jung Gesellschaft in Berlijn, James I. Kirsch (1901–1989), arriveerde in 1935 in Londen, waar hij en zijn vrouw bevriend raakten met Hans en Marianne Jacoby (Thomas B. Kirsch, *The Jungians: A comparative and historical perspective*, London: Routledge, 2000, 93).

³⁷ Hillesum, *Het Werk*, 5 (9 maart 1941).

Verlag een naam als schrijver kreeg, leidde de hulp aan de zwager tot succes. De “Tankstelle” was “in Kürze Pleite”.³⁸ Mede door zulke ‘missers’ zal Spier hebben geleerd dat werkelijk helpen iets anders verlangde dan een financiële impuls. Zijn persoonlijke ervaringen, en de invloed van Jung in combinatie met zijn werk als psychochiroloog, zullen hem hebben geleerd naar mensen te kijken als zelfstandige personen, met eigenschappen en kwaliteiten die sterker bepalend zijn dan leeftijd, sekse, geloof, nationaliteit, politieke ideologie of de mate van bezit. Zijn hulp aan anderen krijgt hierdoor een ander karakter.

6.3.1 *Ondanks een pijnlijke scheiding is Spier mild voor zijn ex-vrouw*

De persoon door wie Spier zelf vergaande psychologische inzichten krijgt, is tegelijkertijd degene die hem, na zijn moeder, geestelijk door de mangel haalt, te weten zijn vrouw, Hedel Spier-Rocco. Zijn Joodse afstamming speelt daarbij een rol.

Julius Spier is een geassimileerde Jood. In tegenstelling tot zijn broer Arthur, die in 1902 naar Engeland vertrok, daar met een niet-Joodse trouwde en dit jaren voor de familie in Berlijn verzweg, zijn er geen verhalen rondom Julius Spiers huwelijk met de vermoedelijk christelijk opgevoede Hedel Rocco. Evenmin bestaan er zulke verhalen over de andere broers die met niet-Joodse vrouwen zijn gehuwd. Zoon Wolfgang Spier herinnert zich zijn ouders niet als religieus, wel als ‘anders’. ‘Anders’ in die zin dat ze hem en zijn zus protestants lieten dopen toen hij vijf en zijn zus Ruth zeven jaar oud was. Daarnaast was het beroep van zijn vader ongewoon. Wanneer op school gevraagd werd “Beruf des Vaters?” volgde op het antwoord “Psycho-Chirologe” immer een verbaasde reactie als: wát zeg je? Hoe spel je dat?³⁹

Pas rond de scheiding, die op 9 maart 1935 officieel is bekrachtigd, wordt Spiers Joodse achtergrond op een heel pijnlijke manier een thema in zijn persoonlijk leven. Zoals gezegd is het huwelijk met Hedel Rocco niet gemakkelijk. Uit familie verhalen komt Spier naar voren als een opgewekte, geliefde, vrolijke man met een grote aantrekkingskracht op vrouwen. Hij geeft hen aandacht, is aantrekkelijk en ‘aanrakerig’. Dit betekent niet dat fysiek contact te pas en te onpas in vrijages uitmondt. Volgens Ruth Busse-Spier heeft haar vader wel veel vriendinnen, maar uiteindelijk slechts een handvol serieuze verhoudingen gehad. Een daarvan is met Vilma Fichtmüller. Spier leert haar in 1932 kennen en wordt “wahnsinnig” verliefd op haar.⁴⁰ Deze relatie is uiteindelijk het motief voor de scheiding. Scheiden is niet de wens van Spier. De relatie met Fichtmüller is, aldus Busse-Spier, voor haar vader geen reden om het huwelijk met de moeder van zijn kinderen te ontbinden. De diepere oorzaak die aan de breuk ten

³⁸ Busse-Spier, *Erinnerungen*, 4.

³⁹ Spier, *Dabei fällt mir ein...*, 16.

⁴⁰ Gesprek van AN met Ruth Busse-Spier, 23 en 26 september 2009. In 1932 sprak Spier ook viermaal een uur met de fotografe Hedwig Marie (Hedda) Hammer (1908–1991). Na de laatste ontmoeting had zij Spier een paar naaktfoto’s van zichzelf gestuurd “nauwelijks erotisch bedoeld en één grote jubel, dat ze zo ‘gelöst’ en ‘gelockert’ was”. Hedel Spier-Rocco las deze brief. “Het gaf een duw in de richting van de echtscheiding. Kort daarna ‘Brühilde’, de ‘anima-figuur’, das Nacktkultur mädchen [Vilma Fichtmüller]” (Hillesum, *Het Werk*, 214 (29 december 1941), 723-724 noot 26).

grondslag ligt, is waarschijnlijk dat Spier een andere moraal over huwelijkstrouw heeft dan zijn vrouw en dat hij minder van haar houdt dan zij van hem. Daar bovenop komen Hedel Spier-Rocco's bijzonder jaloerse gevoelens ten aanzien van de andere vrouwen in het leven van haar man, onder wie haar zus Hanni. Spier biedt zijn vrouw luxe en comfort, mooie kleren, twee dienstmeisjes, een kindermisje, veel reizen, maar kan haar niet de trouw bieden die zij verlangt. Omgekeerd kan zij haar man niet de ruimte geven, die hij blijkbaar nodig heeft. Of, om in de lijn van Ruth Busse te spreken, Hedel Spier-Rocco wil haar echtgenoot voor zichzelf hebben, maar eist daarmee iets onmogelijks. Want Julius Spier is een charismatische persoonlijkheid, zo iemand kan niet op één persoon zijn gericht.⁴¹ De grote verschillen in karakter en behoeften leiden tot enorme ruzies tussen Julius en Hedel Spier-Rocco.

Alle strijd ten spijt laat Spier zijn ex-vrouw goed bemiddeld achter. “[A]lledings habe ich fast alles, was ich besass, abgetreten”, bericht hij Jet Rümke-Everts hierover.⁴² Ook de kinderen blijft hij steunen en helpen waar hij kan. Het is voor hen, Ruth en Wolfgang Spier, des te pijnlijker dat hun moeder een antisemitische wereldbeschouwing begint aan te hangen. Mogelijk vindt ze er genoegdoening in om Spier te beschimpen dat hij een Jood is. Ze trekt dit door naar de kinderen die ze te verstaan geeft geen volwaardige, “richtigen Deutschen” te zijn, “sondern nur Mischlinge”.⁴³

Zodra Spier zelf begrip heeft gekregen voor het gedrag en de aard van zijn (voormalige) echtgenote, houdt hij zijn zoon en dochter voor dat ze de uitlatingen van hun moeder niet te zwaar moeten opvatten. Steeds weer legt hij hen uit dat zij gekrenkt is. Vanuit haar perspectief gezien kan ze niet anders. Het is haar aard dat ze doet zoals ze doet, ze kan er weinig aan doen en is er niet per definitie een slechte moeder door. Hiermee neemt Spier het tegenover de kinderen voor hun moeder op.⁴⁴

6.3.2 Spier maakt het voor Vilma Fichtmüller mogelijk om zangeres te worden

Ook in de relatie met Vilma Fichtmüller komt Spiers drang om een ander ter wille te zijn tot uitdrukking. Spier en Fichtmüller zien elkaar voor het eerst in Berlijn op een kunstenaarsbal. Enige tijd later komt het toevallig tot een nieuwe ontmoeting op de Bayerischen Platz. Er is herkenning, zonder dat beiden onmiddellijk weten waarvan of waardoor. Spier loopt een eindje met de jonge vrouw op, raakt geïnteresseerd en nodigt haar uit voor een consult. Het

⁴¹ Vergelijk Busse-Spier, *Erinnerungen*, 10: “[Meine Mutter] war eifersüchtig auf die vielen Freunde, die er hatte, obwohl sie die vielen interessanten Menschen, die bei uns ein- und ausgingen auch genoss. Sie wurde von meinem Vater verwöhnt, wollte ihn aber für sich haben, was aber bei einem so großherzigen und charismatischen Menschen unmöglich war. Daran zerbrach dann auch die Ehe in Berlin.”

⁴² Brief van Julius Spier aan Jet Rümke-Everts, 23 november 1935 (archief Paulien Bom-Bos).

⁴³ Spier, *Dabei fällt mir ein...*, 20. Vergelijk Busse-Spier, *Erinnerungen*, 10, 14, 17.

⁴⁴ JWR in gesprek met Ruth Busse-Spier. Vergelijk Busse-Spier, *Erinnerungen*, 10: “Wir haben diese Zeit dank meines Vaters verhältnismäßig gut überstanden. Er [unser Vater] hätte tief verletzt sein können, erklärte uns aber so gut es ging, aus welchen Motiven heraus sie so handelte. Ihre tiefe Enttäuschung, dass die Ehe gescheitert und dass sie verlassen worden war, überdeckte all ihre Vernunft.”

was verbazingwekkend, aldus Fichtmüller, wat hij uit haar handen te weten kwam. Spier ontwaarde een voorgeboortelijn, die bij navraag bij haar moeder naar een ingrijpend familie verhaal verwijst dat zij niet eerder hoorde.⁴⁵ Ongetwijfeld heeft Spier ook Fichtmüllers talent voor zingen gezien. Vervolgens heeft hij er alles aan gedaan dit tot wasdom te brengen.

Uit Fichtmüllers memoires komt geen intieme relatie met Spier naar voren. Fichtmüller geeft wel aan altijd oudere mannen aantrekkelijk te hebben gevonden en dat Spier een belangrijk persoon was in haar leven. Zij is hem altijd dankbaar gebleven voor zijn support. De ‘vader van de bekende toneelspeler Wolfgang Spier’ – Fichtmüller publiceert haar biografie in 2003, als Wolfgang Spier in Duitsland zeer bekend is en Julius Spier vergeten – wilde haar werkelijk leren kennen. Als vanzelfsprekend hoorde bij de kennismaking Fichtmüllers familie, bestaande uit haar moeder en één broer. Zodra Spier begreep dat de financiële omstandigheden lastig waren, gaf hij Fichtmüller geen geld, dat zou beledigend zijn geweest, maar een maandkaart voor de tram en een abonnement op het vegetarische restaurant op de Bayerische Platz dat hij ook zelf graag frequenteerde.⁴⁶ Door de indirecte financiële steun werd Fichtmüller in de gelegenheid gesteld zich te wijden aan haar zangstudie. Verder nam Spier zijn muze mee naar haar eerste opera, *Die Walküre* van Wagner, en bracht hij haar in aanraking met (het werk van) verschillende mensen. Bij naam en toenaam noemt Fichtmüller Albert Schweitzer,⁴⁷ Erna Berger,⁴⁸ Hermann Schelling⁴⁹ en Carl Gustav Jung. Julius Spier “war ein Schüler von C.G. Jung”, licht ze bij de laatste toe, “[u]nd durch ihn lernte ich auch diesen berühmten Psychologen kennen, war in seinem Haus am Zürichsee eingeladen, aber noch viel zu jung, um die Größe dieses Mannes zu erfassen”.⁵⁰

⁴⁵ Fichtmüller, *Erinnerungen*, 44: “[Spier] machte mich auf eine ausgeprägte Vorgeburtslinie aufmerksam. Als ich meiner Mutter dies erzählte, sagte sie, dass da etwas Wahres daran sein könnte. Meine Großmutter wurde in der Nähe Braunschweigs geboren. Ein Welfensohn war Maler und lernte bei dem bekannten Maler Stobwasser (...). [D]ieser Welfe heiratete eine Bürgerliche und fiel in Ungnade, er nahm den Namen Ungnade an, und meine Mutter ist eine geborene Ungnade.”

⁴⁶ Fichtmüller, *Erinnerungen*, 45. Volgens Ruth Busse heeft haar vader ook de zangopleiding van Vilma Fichtmüller (1910–2008) betaald. Wolfgang Spier had herinneringen aan een skivakantie waar zij ook mee was (persoonlijke gesprekken van AN met Wolfgang Spier en Ruth Busse-Spier).

⁴⁷ Spier had Fichtmüller boeken uit de wereldliteratuur cadeau gegeven en haar voor het eerst de naam van Albert Schweitzer (1875–1965) genoemd. Fichtmüller is daardoor Schweitzer gaan lezen. De indrukken waren zo sterk, “dass sie mich nie mehr verließen, bis ich endlich diesem wunderbaren Menschen [Albert Schweitzer] begegnete, mit dem mich dann eine tiefe Freundschaft verband. Das danke ich Julius Spier” (Fichtmüller, *Erinnerungen*, 45-46).

⁴⁸ Fichtmüller, *Erinnerungen*, 46: “Dann wurde ich von Julius Spier in den Salon einer einstmals bekannten Sängerin eingeführt. (...) Erna Berger, Anny Konetzni, Maria Ivogün mit ihrem Gatten [Michael] Raucheisen und viele andere Künstler.” Aansluitend beschrijft Fichtmüller een anekdote waarin Erna Berger (1900–1990) figureert.

⁴⁹ Fichtmüller, *Erinnerungen*, 47: “Julius Spier stellte mich dem Organisten Hermann Schelling vor und bat ihn, mich anzuhören.”

⁵⁰ Fichtmüller, *Erinnerungen*, 44.

Rond de jaarwisseling 1934-1935 krijgt Fichtmüller een contract in Karlsruhe aangeboden. Als vanzelf verandert na verloop van tijd de relatie tussen Spier en de jonge zangeres in een vriendschappelijke relatie.⁵¹

6.3.3 *Spier steunt zijn kinderen in hun poging om een Ariernachweis te bemachtigen*

Het derde voorbeeld van Spiers drang om te helpen bevat twee aspecten. Het eerste aspect betreft zijn kinderen, voor wie hij het beste wil en daardoor bereid is op een bijzondere manier afstand van ze te doen. Het tweede sluit aan bij Spiers gewoonte om naar mensen als mensen te kijken. Hij benadert bijvoorbeeld mannen en vrouwen met nazisympathieën niet als vijanden, maar als individuen met een eigen verhaal.⁵²

Tegen de zomer van 1938 is het innerlijke gevoel van Spier om zijn kinderen te willen beschermen tegen het nationaalsocialistische bewind zo groot dat hij zijn zorgen ter sprake brengt bij een vrouw die voor consulten bij hem komt. De echtgenoot van deze vrouw, een "Leiter des Reichstheaterkammers", is Spier zeer dankbaar voor de genezing van zijn eega.⁵³ (Mede vanwege diens hoogachting kan Spier lange tijd redelijk ongemoeid doorwerken in Berlijn.) Spier vertelt haar dat zijn dochter zangeres is en het theater in wil, maar dat dit niet kan doordat Ruth vanwege hem half-Joods is. De oplossing, weet de vrouw te vertellen, zou een *Ariernachweis* zijn. Met zo'n bewijs zou Ruth Spier zonder problemen bij een theater toegelaten kunnen worden. Om aan een dergelijk papier te kunnen komen moet alleen worden aangetoond dat Julius Spier niet de biologische vader is.

Binnen de kortste keren ligt er een lumineus plan op tafel. Het speelt Hedel Rocco's anti-semitische sentimenten zelfs in de kaart. Aangezien zij uiteindelijk ook het beste voor de kinderen wil, werkt ze volop mee.

Ruth Spier is vijf maanden na het huwelijk van Julius en Hedel Spier-Rocco geboren en Hedel bezit nog liefdesbrieven van een oude vlam, een toneelspeler. Hoewel de relatie met deze toneelspeler zuiver platonisch was, schrijft zij aan de Reichsstelle für Sippenforschung dat zij niet weet of haar dochter het kind is van haar voormalige, Joodse echtgenoot, of van de in 1929 overleden toneelspeler. De ambtenaar gelooft het verhaal. En zo stappen Julius Spier, Hedel Rocco en de kinderen enkele weken later in een auto en reist het gezin naar het Rassenbiologische Institut der Hansischen Universität Hamburg. Onder het mom dat Hedel tijdens het huwelijk vreemd is gegaan met de oude geliefde, wordt Wolfgang ook getest om vast te kunnen stellen of hij eveneens door de toneelspeler is verwekt. Van alle vier wordt bloed afgenomen. Van alle zijden worden ze gefotografeerd, alles wordt gemeten. "Das Ergebnis war verblüffend", blijft Wolfgang Spier zich altijd herinneren, "[d]ie Rassenforscher stellten fest,

⁵¹ In maart 1941 vertelde Spier aan ETTY HILLESUM dat hij correspondeerde met een vroegere vriendin, "een beeldschone zangeres" (Hillesum, *Het Werk*, 26 (16 maart 1941)).

⁵² Nagel, 'Julius Spier zocht en vond houvast in de Bijbel', 85-87.

⁵³ Busse-Spier, *Erinnerungen*, 11. De "Leiter des Reichstheaterkammers" zou de heer Abrel (?) zijn geweest (gesprek van AN met Ruth Busse-Spier, 23 en 26 september 2009).

dass meine Schwester nicht von meinen Vater ist, ich aber doch".⁵⁴ Ruth Busse onthoudt de gebeurtenis vooral als een vrolijk dagje uit. Vroeger, thuis in Frankfurt am Main en Auerbach en de eerste jaren in Berlijn, hebben ze met het gezin altijd veel muziek gemaakt. Tijdens de reis naar Hamburg hebben ze in de auto gezongen, plezier gemaakt en volop gelachen, onder meer omdat het voor het oog zo duidelijk is dat Ruth en Wolfgang broer en zus zijn en op hun vader lijken.

De uitslag van het onderzoek is voor Ruth Spier trouwens gunstig. Zij kan na ontvangst van het papier de *bühne* op en in 1943 ongehinderd met een ariër trouwen. Wolfgang Spier heeft tot 1944 bij een bank in Berlijn gewerkt, waar half-Joden een aanstelling mogen hebben. Daarna lukt het hem om steeds op andere adressen te verblijven, zodat hij nooit het bevel heeft gekregen om zich te moeten melden bij de Organisation Todt (een bouwmaatschappij voor het 'Nieuwe Duitsland').

6.4 Vanwege de 'Juden-hetze' probeert Spier naar het buitenland uit te wijken

Zoals uit bovenstaande blijkt, wordt Spier net als alle andere Duitse Joden door de opmars van Hitler en het nationaalsocialisme met zijn Joodse identiteit geconfronteerd en in zijn werkende bestaan bedreigd. Vanaf 1934 zoekt hij intensief naar mogelijkheden om met zijn werk de grens over te kunnen. Wanneer de spanningen hem te groot worden, wendt hij zich in eerste instantie voor raad en steun tot dierbare vrienden, zoals Maria Proelss en Hanni Rocco. Dit gebeurt bijvoorbeeld eind april 1934, na een bezoek aan Nederland, wanneer hij hen in "volkommen Verzweiflung" op de hoogte brengt van de situatie tussen Hedel en hemzelf.⁵⁵ In een brief aan een Nederlandse vriendin, Jet Rümke-Everts, uit Spier ook zijn zorgen. "Ik kreeg een zeer ongelukkige brief van Spier, hij heeft bij de Juden-hetze nog zooveel andere misère", bericht Jet Rümke aan een zus.⁵⁶ Hij heeft haar gevraagd "of er in R'dam nog iets te doen zou zijn", want "ich möchte so gerne mal heraus".⁵⁷ In diezelfde periode zoekt Spier toenadering tot Rümke-Everts. Mogelijk doet hij dit om de leegte te vullen die Vilma Fichtmüller achterlaat doordat zij het druk heeft gekregen met werk en voor haar carrière naar Karlsruhe gaat verhuizen.⁵⁸

Een antwoord op de toenemende repressie in Duitsland vindt Spier in de muziek. Ook hierbij nemen de twee vriendinnen Proelss en Rocco een belangrijke plek in. Zoals ze eerder in Frankfurt am Main kamermuziekbijeenkomsten organiseerden, doen ze dit in Berlijn. Het *Berufsverbot* voor Proelss, wier moeder Joodse was, weerhoudt de dames er niet van te stoppen

⁵⁴ Spier, *Dabei fällt mir ein...*, 26. Vergelijk Busse-Spier, *Erinnerungen*, 11. Zie ook de kopie van Wolfgang Spiers *Abstammungsbescheid* (Spier, *Dabei fällt mir ein...*, 24-25).

⁵⁵ Brief van Julius Spier aan Maria Proelss en Hanni Rocco, 2 mei 1934 (dossier D001522, Joods Historisch Museum, Amsterdam).

⁵⁶ Brief van Jet Rümke-Everts aan Lien Bos-Everts, 9 oktober 1935 (archief Philip Rümke).

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Meerdere brieven van Julius Spier aan Jet Rümke-Everts, gedateerd tussen 22 november 1934 en mei 1941 (archief Paulien Bom-Bos).

met spelen, noch om andere Joodse musici uit te nodigen. Spier, “den beide Freundinnen als Liedersänger hochschätzten”, zong tijdens zulke verboden bijeenkomsten en men “spürte, was es für ihn bedeutete, auftreten zu können vor einem Publikum, das in dieser Ausnahmesituation aufgeschlossener und begeisterungsfähiger war, als unter normalen Umständen”, vertelt een nicht van Maria Proelss desgevraagd.⁵⁹

Dat Spier in deze periode onder grote druk staat, blijkt mede uit het feit dat hij – wanneer hij twee kamers aan de Asschaffenerstraße 20 huurt –, psychoanalyse ondergaat bij een analyticus in Berlijn. De precieze motivatie achter deze beslissing van Spier is onbekend. Het kan verband houden met zijn scheiding, met zijn therapeutisch werk (een goede psychotherapeut moet zelf een analyse hebben ondergaan), maar ook met de toenemende Jodenhaat en de opeenvolgende verordeningen die Joden het leven steeds meer onmogelijk maken. Op 15 september 1935 worden de rassenwetten van Neurenberg ingevoerd. Verschillende van Spiers Joodse leerlingen, vrienden en bekenden zijn dan al uit Berlijn weggetrokken, waardoor datgene wat hij aan het opbouwen is bij wijze van spreken onder zijn handen aan het afbrokkelen is. Charlotte Wolff, Julie Neumann en Katya Klopfer zijn in 1933 vertrokken. Ernst Bernhard reist in het najaar van 1935 naar Zwitserland en heeft daar analysesessies met Jung. Hans Jacoby trekt in juli 1935 de stoute schoenen aan om Jung te schrijven, waarna Jung in het najaar tijd voor hem inruimt voor consulten en dit in mei en juni 1936 nogmaals doet.⁶⁰

Spier benadert Jung eveneens, meerdere malen zelfs. Het succes in Zürich eind jaren twintig heeft ertoe geleid dat hij ieder jaar minstens eenmaal, vaak tweemaal, voor een maand naar Zwitserland reist om er lezingen en consulten te geven, cursusbijeenkomsten te verzorgen en contact te onderhouden met zijn leerlingen aldaar. Wanneer hij de noodzaak voelt tot een persoonlijk gesprek met Jung, maakt hij een afspraak met de psychiater.⁶¹ Of hij schrijft een brief. Dit doet hij bijvoorbeeld op 10 oktober 1935, de maand dat Ernst Bernhard naar Zwitserland vertrekt en een kleine maand nadat de Neurenbergse wetten van kracht zijn gegaan:

Sehr verehrter Herr Doktor!

Sie haben mir in einer der wichtigsten Perioden meines Lebens so sehr geholfen, indem Sie mich zu der Umstellung auf meine jetzige, meiner Begabung und meinem Wesen nach einzig richtige Arbeit ermutigten, dass ich es wage, auch heute noch einmal mit einer Bitte zu Ihnen zu kommen: (...).⁶²

Wat in de rest van het schrijven volgt, is Spiers verzoek voor een aanbevelingsbrief. De omstandigheden om in Berlijn te werken worden steeds lastiger. Uitwijken naar Zwitserland is

⁵⁹ Andresen, ‘Hanni und Bobi’, 41.

⁶⁰ Brieven van Hans Jacoby aan Carl G. Jung, 9 juli 1935, 18 januari 1936 en 8 maart 1936 (documenten Hs 1056:3542, 4495 en 3542a, archief ETH, Zürich).

⁶¹ Het staat vast dat Spier op vrijdag 26 mei 1933 met Jung een afspraak had, zie de afspraakbevestiging van Carl G. Jung aan Julius Spier, 20 mei 1933 (document Hs 1056:2652, archief ETH, Zürich). Of Vilma Fichtmüller bij deze ontmoeting aanwezig was is onbekend; zij gaf niet aan wanneer zij met Spier Jung in Küsnacht bezocht (Fichtmüller, *Erinnerungen*, 44).

⁶² Brief van Julius Spier aan Carl G. Jung, 10 oktober 1935 (document Hs 1065:3670, archief ETH, Zürich).

onmogelijk, maar misschien ligt er een mogelijkheid in Engeland? Een week later zendt Jung via zijn secretaresse het adres van zijn vriend dr. Peter Baynes in West Byfleet, Surrey, tezamen met de gevraagde aanbevelingsbrief.⁶³ De gewenste oversteek naar Londen lukt echter niet. Het jaar daarop verzoekt Spier Jung in een andere kwestie om een aanbeveling.⁶⁴ Wederom reageert Jung direct en welwillend,⁶⁵ net zoals hij drie jaar later doet als Spier, vol van zijn manuscript over psychochirologie, vraagt of Jung er een voorwoord voor zou willen schrijven.⁶⁶ En nog weer een jaar later, wanneer hij probeert naar Amerika uit te wijken.⁶⁷ Steeds opnieuw laat Jung zien het volste vertrouwen in de handleeskundige praktijk van Julius Spier te hebben. En elke keer is Spier daar erg blij mee en dankbaar voor.

Samenvattend: nadat Spier op aanraden van C.G. Jung van zijn hobby zijn beroep heeft gemaakt, gaat het hem voor de wind. In 1929 zet hij de psychochirologie op de kaart. Hij onttrekt zich aan een ingewikkelde academische discussie door zijn paranormale talent niet te etaleren, door chiromantie voor te stellen als een ondeugdelijke waarzegmethode en psychochirologie te introduceren als een nieuwe methode van handlezen. Met zijn praktijk, waarin zelfinzicht en persoonlijkheidsontwikkeling centraal staan, zoekt Spier aansluiting bij de psychoanalyse. Hij geeft lezingen en cursussen binnen en buiten Berlijn, krijgt medewerking van bepaalde medici, heeft meerdere leerlingen met een medische achtergrond, werkt mee aan kleinschalig onderzoek naar handlezen, wordt geconsulteerd door de rechtbank, wordt bezocht door journalisten en heeft aan cliënten geen gebrek. Men kent Spier als een begaafde handlezer en als een innemende, behulpzame, muzikale man met een grote vrienden- en vriendinnenkring. Maar er zijn ook problemen. Spiers huwelijk loopt stuk en als gevolg van het nationaalsocialistische beleid wordt hij, net als alle andere Joden in Duitsland, steeds ingrijpender belemmerd in de mogelijkheden om zijn beroep uit te oefenen en aan het algemeen maatschappelijke leven deel te nemen.

⁶³ De brief van Carl G. Jung aan Julius Spier, 17 oktober 1935 (documenten Hs 1065:4175 en 4176, archief ETH, Zürich) bevat het adres van dr. Helton Godwin (Peter) Baynes (1882–1943).

⁶⁴ Briefje van Julius Spier aan Carl G. Jung, 2 juli 1936 (document Hs 1056:4768, archief ETH, Zürich).

⁶⁵ In het aanbevelingsbriefje van Carl G. Jung aan Julius Spier, 4 juli 1936 gaf Jung aan Spier sinds lang als een “massgebender Chirologe” te kennen, diens werk hoog aan te slaan, psychologisch zeer waardevol te vinden en dat hij geen enkele ander in Zwitserland kende die een concurrent van Spier zou zijn (document Hs 1056:5230, archief ETH, Zürich).

⁶⁶ Brief van Carl G. Jung aan Julius Spier, 23 november 1939; brief van Spier aan Jung, 28 november 1939 (documenten Hs 1056:8705 en 8225, archief ETH, Zürich).

⁶⁷ Aanbevelingsbrief van Carl G. Jung voor Julius Spier, 31 augustus 1940 (dossier D001522, archief Joods Historisch Museum, Amsterdam); brief van Spier aan Jung, 2 oktober 1940 (document Hs 1056:9098, archief ETH, Zürich). Jung hielp ook andere Joden met zulke brieven (Sorge, ‘Jungs Präsidentschaft in der Internationalen Allgemeinen Ärztlichen Gesellschaft für Psychotherapie’, 177).